

Małgorzata GŁOSKOWSKA-SOŁDATOW

Patriotyzm w tekstach dla dzieci w młodszym wieku szkolnym – wybrane konteksty

Istota patriotyzmu

U podstaw patriotyzmu europejskiego tkwi łacińska *patria*, która jako wyraz i struktura semantyczna oraz kod myślowy zachowała się w wielu językach. W tradycji słowiańskiej, zwłaszcza południowej i wschodniej, prototypem i modelem Ojczyzny pozostała rodzina. Współczesnemu pojęciu Ojczyzny, jak pisze Jerzy Bartmiński, odpowiada cały archaiczny kompleks wyobrażeń, który tworzą: dom, rodzina, ród, wieś, powiat, kraj, ziemia, naród, wiara. itd., oparty na opozycji swój – obcy¹.

„Różny jest charakter związków ojca i matki z ojczyzną: pierwszego poprzez pojęcie prawne «dziedzictwa po ojcu, spadku, ojcowizny (typowe dla wielu języków jest przesunięcie znaczenia z ‘ojcowizny’ na ‘ojczyznę’, jak w słowie polskim ‘ojczyzna’)», drugiej poprzez odniesienie do ziemi, która dla Słowian (...) była czymś żywym i świętym, matką rodzącą i karmiącą, otaczaną czcią jako Ziemia-Matka. Matkę i ojca łączy dom, ognisko rodzinne, serce małej ojczyzny(...)»².

Ojczyzna to również kraj, miejsce, terytorium dziedzictwo kulturowe, poczucie bezpieczeństwa, wspólnota ludzi.

Sposób rozumienia i pojmowania Ojczyzny stanowi punkt wyjścia do określenia znaczenia pojęcia patriotyzmu, jego wyznaczników, cech, działań i czynów go potwierdzających. Przy próbie definiowania patriotyzmu trudno jest uciec od skomplikowanych uwarunkowań kulturowo-historycznych, politycznych czy ideowych – to m.in. różni postrzeganie patriotyzmu w różnych czasach i krajach oraz powoduje zaznaczenie różnic między patriotyzmem ogólnonarodowym a patriotyzmem lokalnym, lokalizmem, czy wręcz nacjonalizmem.

Patriotyzm zatem, to „postawa społeczno-polityczna i forma ideologii, łącząca przywiązanie do własnej ojczyzny, poczucie więzi społecznej oraz poświęcenie dla własnego narodu z szacunkiem dla innych narodów i poszanowania ich suwerennych praw»³.

Warto w tym miejscu, w nawiązaniu do zawartego w tytule tekstu wskazania na młodszy wiek szkolny podkreślić, że w odniesieniu do uczniów klas I-

¹ J. Bartmiński, *Ojczyzny europejskie – duże i małe*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1993.

² Ibidem, s. 7.

³ *Słownik języka polskiego*, M. Szymczak (red.), t. II, Warszawa 1988, s. 621.

-III trudno jest mówić o postawie, gdyż ona dopiero się kształtuje, jednak obydwa rozważane pojęcia patriotyzm i Ojczyzna, funkcjonują w świadomości dzieci w sposób specyficzny. Zakres ich jest szeroki (treść uboga) i edukacja w tym zakresie zmierza do wzbogacenia treściowego tychże pojęć. Swoisty sposób rozumienia pojęć wynika z właściwości psycho-rozwojowych dzieci, które w naturalny, dla tego wieku sposób, ograniczają ich percepcję. To rzutuje na sposób kształtowania się pojęć u dzieci w młodszym wieku szkolnym, zwłaszcza abstrakcyjnych, do których należy Ojczyzna i patriotyzm.

Jak dzieci rozumieją pojęcie Ojczyzny i patriotyzmu – niech zilustruje wymiana zdań między uczniami, na zajęciach w klasie II szkoły podstawowej, poświęconych obchodom 3-go maja.

Fragment 1.

N. Kochani, spróbujmy sobie nawzajem wyjaśnić, co to jest Ojczyzna?

U.1. Ojczyzna to kraj

N. To znaczy?

U.1. Miejsce, w którym się żyje i mieszka

U.2. Nieprawda. Jak ktoś z Polski wyjedzie i mieszka np. w Stanach, to i tak Polska jest jego Ojczyzną

U.1. Bo w niej została jego rodzina, bliscy, no i dom. I w dokumentach ma Polak. No i mówi po polsku

U.3. Ważniejsze jest, żeby myślał po polsku, tak mówi moja mama.

U.4. Ojczyzna jest tam, gdzie jest ładnie, np. kwitnące kwiatki na łące...

U.2. A tam..

U.4. Proszę pani, proszę pani, niech pani mu powie, że Ojczyzna to tam, gdzie kwiatki na łące!!

N. Tak. To też jest Ojczyzna

U.5. Ja powiem tak. Prawdziwa Ojczyzna jest wtedy, kiedy ludzie powywieszają flagi i jest ważne święto.

Fragment 2.

N. Kto to jest patriota?

U.1. Ten, który idzie na wojnę i ginie za Ojczyznę

U.2. Wcale nie trzeba ginąć za Ojczyznę, żeby być patriotą. A nasi żołnierze w Iraku, nie giną za Ojczyznę i co, nie są patriotami?

U.3. Ja myślę, że wcale nie trzeba ginąć, żeby być patriotą

N. Co sądzicie o tym, co powiedziała Kasia? Czy można być patriotą w czasach pokoju?

U.2. No jasne, trzeba tylko kochać Ojczyznę.

N. Czy znacie kogoś, kto waszym zdaniem, jest patriotą?

U.4. Mój dziadek. On ciężko pracuje na roli i uczciwie żyje. Dostał kiedyś medal.

N. Czy ktoś z was uważa się za patriotę?

U.5. Ja.

N. Co świadczy o tym, że jesteś patriotą?

U.5. Jak jest w telewizji mecz i nasi grają, to na początku jest grany hymn. Mnie wtedy ciarki chodzą po plecach.

Wypowiedzi dzieci wskazują na szalenie zróżnicowany poziom percepcji pojęć Ojczyzna i patriotyzm. Od prostych skojarzeń, przez odwoływanie się do własnych

doświadczeń i przeżyć, przez doświadczenia innych, emocje, własną wiedzę, po rozumienie pojęć na poziomie abstrakcji. Jest to widoczne w podejmowanych próbach definiowania tych pojęć, od infantylnego po bardzo dojrzałe ujmowanie istoty rzeczy.

Ojczyzna, patriotyzm – praca nad kształtowaniem pojęcia

Budowanie obrazu świata w świadomości dzieci jest wynikiem procesu zdobywania wiedzy (procesu poznania). Proces ten uzależniony jest od dwóch kwestii: rodzajów poznania i sposobów myślenia dzieci.

Jeżeli chodzi o sposoby poznania, to w młodszym wieku szkolnym mamy do czynienia z trzema ich rodzajami, warunkującymi ich jakość:

- Poznanie zmysłowe – kiedy przedmiotem poznania są rzeczy, zjawiska. Dzięki takiemu poznaniu dziecko przyswaja to, co możliwe jest do poznania dzięki zmysłom (analizatorom) np. słuchu, węchu, wzroku, smaku dotyku;
- Poznanie praktyczne – jest to zdobywanie wiedzy, zauważanie właściwości, gromadzenie informacji poprzez własną aktywność: doświadczanie i działalność praktyczną;
- Poznanie umysłowe – polega na umysłowym przetworzeniu danych zdobytych m.in. na drodze poznania zmysłowego i praktycznego na drodze spostrzegania, odbioru wrażeń, tworzeniu wyobrażeń, które są podstawą do tworzenia pojęć elementarnych i (lub) naukowych.

Drugą kwestią, od której zależy proces poznania, to poziom myślenia dzieci. Dzieci, do których kierowane są działania w ramach edukacji elementarnej, znajdują się na jednym z trzech poziomów myślenia:

- sensoryczno-motorycznym (orientacja w otaczającym świecie tworzy się głównie na podstawie tego, co dziecko dotyka i czym manipuluje, charakteryzuje je ścisły związek myślenia z działaniem);
- konkretno-wyobrażeniowym (to myślenie charakteryzuje poznawanie świata poprzez spostrzeżenia i wyobrażenia. Dzięki powstałemu związkowi między przedmiotem a słowem, które go oznacza myślenie jest możliwe bez aktualnego spostrzegania przedmiotów i manipulowania nimi a na podstawie wyobrażeniowej reprezentacji świata);
- abstrakcyjno-pojęciowym, zwanym inaczej słowno-logicznym. Ten rodzaj myślenia operuje głównie pojęciami zawierającymi ogólne właściwości zbioru rzeczy, zjawisk lub sytuacji oraz cechy i stosunki niedostępne zmysłowemu poznaniu.

W pracy nad kształtowaniem pojęć W. Okoń⁴ zaleca brać pod uwagę następujące momenty:

⁴ W. Okoń, *Zarys dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1970, s. 130.

1. Zestawienie przez uczniów danego przedmiotu z innym (podobnym) w celu wyodrębnienia go spośród innych.
2. Wyszukanie cech podobnych, a więc szukanie tego, co jest wspólne dla różnych przedmiotów (danej klasy).
3. Wyszukanie cech różniących dane rzeczy i zjawiska od innych – odróżnianie – zarówno nieistotnych cech drugorzędnych, jak i cech zasadniczych.
4. Określenie przez uczniów danego pojęcia na podstawie znajomości cech danej rzeczy lub zjawiska.
5. Zastosowanie przez uczniów poznanego pojęcia w nowych sytuacjach, co pozwala sprawdzić, czy uczniowie świadomie dokonali uogólnienia i utrwalili sobie treść danego pojęcia.

We wszystkich momentach działalności poznawczej uczniów występuje myślenie, którego rola sprowadza się w ostateczności do odnalezienia istotnej treści w obiektywnej rzeczywistości.

Cały proces kształtowania się pojęć przebiega od spostrzeżenia przez wyobrażenia do pojęć elementarnych i pojęć naukowych. To przechodzenie od treści zmysłowo-wyobrażeniowych do treści umysłowo pojęciowych dokonuje się w czynności abstrahowania i uogólniania, czyli odnajdowania w słowach tego, co istotne i ogólne (czyli pojęciach).

Stadia te obejmują głównie dydaktyczny aspekt procesu, określają niejako potrzebne zmiany w postępowaniu metodycznym w czasie pracy nad pojęciem. W przypadku pojęć społecznych, abstrakcyjnych, kiedy pojęcie nie ma swego desygnatu i uchwycenie podobieństw i różnic nie jest możliwe, postępujemy inaczej. Najpierw wprowadzamy nazwę pojęcia, którą wiążemy z jedną sytuacją, jednym przypadkiem, czy jedną charakterystyczną cechą. Pojęcie to zaczyna funkcjonować w umyśle dziecka na podstawie niepełnej liczby cech istotnych, które w toku dalszej nauki są wzbogacane, precyzuje się ich zakres, a treść staje się coraz bogatsza.

Stąd w zależności od poziomu myślenia dziecka i dominującego w danym momencie sposobu poznania, zależy sposób rozumienia przez nie pojęć. Jedno będzie uważało, że Ojczyzna to łąka, na której jest pełno kwiatów, inne, że Ojczyzna to kraj i dom zarażem. Pierwsze dziecko poszukuje urealnienia pojęcia, jego konkretyzacji przy pomocy znanych mu desygnatów i odwołuje się do poznania zmysłowego i własnych doświadczeń, drugie jest w stanie przejść na wyższy poziom percepcji i dokonuje uogólnienia. To jest właściwy moment, żeby przejść do kształtowania pojęcia naukowego. Przyjmuje ono wówczas postać słowną i jest dynamiczną, myślową reprezentacją cech charakterystycznych pewnej grupy przedmiotów, cech czy działań, które ujawniają się dopiero przy czynnościach umożliwiających ich rozpoznanie.

Psycho-dydaktyczne uwarunkowania doboru tekstów dla dzieci

Teksty zawarte w podręcznikach dla uczniów klas I-III stanowią jeden z elementów umożliwiających wychowawcze oddziaływanie i rozwój postawy patriotyzmu. Litera-

tura opisuje i wyraża określoną rzeczywistość, a więc przedstawia ją i w określony sposób waloryzuje. Sposób, w jaki ukazuje świat nie jest bez znaczenia. Po pierwsze dlatego, że określona rzeczywistość literacka ukonkretnia jej wymiar poznawczy, moralny i etyczny, co wiąże się z odpowiedzialnością dorosłych nadawców przekazu literackiego za prezentowane znaczenia. Po drugie zaś, musi korespondować z zainteresowaniami dzieci i ich kompetencjami czytelniczymi, czyli uwzględniać właściwości rozwojowe.

Zatem literatura nie działa udoskonalająco i kształcąco na człowieka w sposób automatyczny, ale raczej inspiruje etycznie, zachęcając do refleksji nad przedstawioną sytuacją, kreując tym samym określone preferencje wychowawcze. Należy ponadto pamiętać, iż dziecko jako czytelnika cechuje postawa werystyczna, tak więc czytający traktuje świat przedstawiony jako konwencjonalnie prawdopodobny, rządzący się logiką pozaliteracką. Do postawy otwartej, czyli nastawienia na jakości kreatywne utworu dopiero dorasta.

Od strony dorosłego autora przekazu literackiego jego twórczość literacka dla dziecka zależy od kilku wypadkowych:

- wiedzy autora o dziecku w ogóle (antropologia dziecka), jego (dziecka) sposobach przeżywania świata, potrzebach rozwojowych itp.;
- własnej (autora) wizji świata i przekonania o dozwoloności poruszania pewnych problemów, ze względu na różnie pojęte tzw. dobro dziecka;
- charakteru motywacji do tworzenia dla dzieci (dlaczego autor pisze dla dzieci?)⁵.

Pamiętając o naturalnej predyspozycji dziecka do synkretycznego odbioru sztuki, powinien on włączać do komunikatu słownego ilustracje, gest, mimikę, odpowiednią modulację głosu, a także własny komentarz słowny, ułatwiający dziecku zrozumienie tekstu, a przez to jego przeżycie, czyli pełny i właściwy odbiór.

Wyróżnia się trzy modele kontaktu dziecka ze słowem drukowanym:

1. Pierwszy mieści się w haśle: „poczytaj mi, mamo”, i obowiązuje w nim zasada psychologicznej identyfikacji dziecka z opiekunem – pośrednikiem, w której autorytet osoby dorosłej jest gwarancją sensu użytego metajęzyka.
2. Drugi dotyczy dzieci 8 i 10 – letnich i można go nazwać „już czytam”. Pojawia się w nim chęć naśladowania wzorów literackich, chęć odwzorowywania modelu i przyswojenia go sobie oraz istnienie uczucia podziwu lub rywalizacji. Dziecko własne „ja” umieszcza w obrębie świata przedstawionego, rzutując własne emocje na wybranego bohatera czy na narratora.
3. W trzecim modelu, nazywanym „samodzielną lekturą”, czytelnik – nastolatek wkracza w okres swobody i swoistej niezależności intelektualnej, w którym zaznaczają się już świadomy wybór oraz określone indywidualne upodobania estetyczne. Komunikacja ze światem przebiega w tym okresie na płaszczyźnie lektury, która pozwala młodemu czytelnikowi uzyskać świadomość samego siebie, zgodnie z indywidualnym systemem regulacji⁶.

⁵ I. Konopnicka, *Czasopisma dziecięce w kształceniu wczesnoszkolnym*, Opole 2006, s. 34.

⁶ A. Przeclawska, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa 1997, s. 95.

Czytelnictwo jako proces psychiczny angażujący wszystkie stany osobowości małego czytelnika, jest procesem ciągłego doskonalenia myślowego, ciągłego rozwoju i dojrzewania możliwości odbiorczych dziecka⁷.

Pojęcia i terminy występujące w utworach i przekazywane dziecku muszą wywodzić się z kręgu znanych i bliskich faktów. Powoli świat wyobrażeń dziecka rozszerza się: od pojęć prostych do złożonych, od sytuacji ogólnych do szczegółowych. Dziecko spostrzega stosunki współzależności między rzeczami, na podstawie przyswojonych już znaczeń wytwarza sobie pojęcia nowe. Wytwarza je zarówno poprzez poszerzanie kręgu doświadczeń, jak i przez ćwiczenie funkcji myślenia i spostrzegania na tym samym materiale.

To są niezmiernie istotne wskazówki, mówiące czym należy się kierować, dokonując wyboru tekstów prozatorskich i poetyckich dla dzieci oraz co uwzględniać, przystępując do opracowania tych tekstów, zwłaszcza utworów mających na celu rozwijanie u dzieci uczuć patriotycznych.

Przegląd tekstów w podręcznikach do klas I-III

Pierwsza refleksja, jaka się nasuwa po zapoznaniu się z propozycjami zawartymi w podręcznikach do klas I-III jest taka, że niezmiernie rzadko pojawiają się utwory podejmujące problematykę Ojczyzny i uczuć z nią związanych.

Sztandarową pozycją w większości zestawów podręczników jest wiersz Władysława Bełzy KATECHIZM POLSKIEGO DZIECKA. Jest to utwór właściwie dobrany, trafia do dziecka jego poetycka konwencja dialogu – serii pytań i odpowiedzi. Z odpowiedziami na pytania narratora, a w zasadzie z ich autorem, dziecko się w pełni identyfikuje i utożsamia. Tym samym odpowiedzi są jego odpowiedziami. Dokonany zabieg świadczy o dużym wyczuciu sposobu percepcji dziecka i jest nielicznym dowodem na to, że można o wzniosłych sprawach mówić dzieciom, tylko nie można tego robić właśnie we wzniosły sposób. Wspaniały utwór, kochany przez kolejne pokolenia polskich dzieci – tylko szkoda, że uczniom II klasy jest już dobrze znany.

Oto zgoła inny przykład. W podręczniku do klasy III Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych podany jest tekst Rajnolda Suchodolskiego do piosenki MAZUREK TRZECIEGO MAJA⁸. Tekst jest naszpikowany trudnymi dla dzieci wyrazami, a jego fragment brzmi: „Nierząd braci naszych cisnął, gnuśność w ręku króla spała, a wtem Trzeci maj zabłysnął i nasza Polska powstała”. Dodatkowo tekst, zapewne dla skonkretyzowania przedstawionej w nim sytuacji, opatrzony został ilustracją, przedstawiającą staropolskiego szlachcica w kontuszu, wymachującego czerwoną flagą z orłem. Co dzieci mogą zrozumieć z tego przekazu? W ćwiczeniu pod tekstem znajduje się polecenie: „Powiedz rytmicznie fragment tekstu”.

⁷ H. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha, *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, Katowice 1996, s. 221.

⁸ H. Dobrowolska, A. Konieczna, *Wesoła szkoła. Podręcznik*, Warszawa 2007, s. 69.

Przykład z innego podręcznika. W książce znajduje się duża, na całą stronę, ilustracja przedstawiająca pomnik naszego wieszacza z wyeksponowaną tablicą „Adamowi Mickiewiczowi. Naród”, a pod ilustracją podpis „Ciemno wszędzie, głucho wszędzie, co to będzie, co to będzie”. Nasuwa się żartobliwa puenta: co to będzie, dowiecie się w starszej klasie

Podsumowując propozycje zawarte w podręcznikach do klas I-II nasuwają się pewne spostrzeżenia:

- Tematyka związana z patriotyzmem traktowana jest bardzo patetycznie, podniośle, z ogromną powagą, tak jakby o miłości do Ojczyzny nie można było mówić radośnie i lekko (na pytanie nauczycielki odnośnie omawianego wiersza, jaki jest jego nastrój – pada odpowiedź ucznia – „Ciężki”). Dzieci nie posiadają jeszcze dostatecznej wiedzy historycznej, nie potrafią wytłumaczyć sobie ogólnie przyjętych i społecznie akceptowanych konotacji związanych z patriotyzmem. Patriotyzm postrzegają w dzisiejszej perspektywie (tu i teraz), mają z nim związane przyjemne skojarzenia i doświadczenia, i w związku z tym nie rozumieją tworzonej wokół tej tematyki aury.
- Patriotyzm jest pojęciem abstrakcyjnym. Dla lepszego jego zrozumienia powinno się budować skojarzenia jak najbardziej bliskie dzieciom, szukać odwołań do konkretów, wskazywać na działania i czynności będące wyrazem patriotyzmu – najlepiej takie, które odnoszą się bezpośrednio do dzieci. Tymczasem w ćwiczeniach i propozycjach opracowań tekstów patriotycznych przedstawia się najczęściej zamiast konkretów – symbole: godło, flaga, biel, czerwień, honor, Ojczyzna, jutrzienka. Budowanie skojarzeń abstrakt – symbol nie ułatwi dziecku percepcji tych pojęć i tym samym w wątpliwy sposób będzie wpływało na rozwój postawy obywatelskiej i patriotycznej.
- Tematyka związana z patriotyzmem realizowana jest zawsze przy okazji świąt (państwowych), tak jakby patriotyzm pozbawiony był codzienności i powszechności – to może deformować rozumienie pojęcia i w rezultacie zniechęcać do rzetelnej pracy na rzecz Ojczyzny zawsze i w każdej sytuacji.
- Nie kwestionując wartości artystycznej i literackiej utworów zawartych w podręcznikach do klas I-III należy stwierdzić, że nie zawsze są trafnie dobrane z punktu widzenia możliwości percepcyjnych dzieci, a dodatkowo propozycje ich opracowań, nie uwzględniają uwarunkowań psycho-rozwojowych uczniów w młodszym wieku szkolnym.

